

Inledning

Ryska posten

Minns ni den nervpirrande leken "Ryska posten" från barnkalasen förr i tiden? Den går som bekant ut på att huvudpersonen står utanför dörren och skall bestämma sig för arten av fysisk kontakt – "handslag, famntag, klapp eller kyss" – med någon av de förväntansfulla inne i rummet. En förmedlare pekar i tur och ordning: "med den ... eller den?" Sedan man på så sätt valt sin partner i blindo skall det verkliga mötet äga rum inför allas ögon.

När nu konst- och vetenskapsområdena närmar sig varandra i trevande kontaktförsök alluderar distanserade iakttagare ofta just till frierier, förälskelse och äktenskap. I en artikel i Dagens Nyheter diskuterar konstkritikern Ingela Lind gränsdragningarna mellan de båda områdena. Hon menar att deras metoder är i grunden så olika att de trots många likheter och mötesplatser ändå bör hållas isär och utvecklas var för sig, men i ett dialektiskt samspel. Slutklämman lyder: "Gärna förälskelse alltså – men behåll kläderna på!" (Lind 1999). Artikeln har fått rubriken "Farliga förbindelser".

Ingela Linds ståndpunkt är en av många i en diskussion om "konstnärlig forskning" som pågått i Sverige sedan slutet av 1970-talet och aktualiserats igen de senaste åren. Många hävdar att roten till sakernas tillstånd skall sökas i högskolereformen från 1977, men frågan om de konstnärliga högskolornas forskning är i dag inte någon typiskt svensk angelägenhet med förklaring i en inhemsk högskolereform, utan en internationell trend.

Flera tecken tyder på att frågan om forskarutbildning inom de konstnärliga högskolorna närmar sig ett definitivt avgörande. Det är huvudskalet till denna studie.

Vad handlar det hela om?

En enkel och drastisk inledning till problematiken kan bestå i att grovt sammanfatta två ytterlighetsåsikter i diskussionerna om den konstnärliga forskningens yttre former:

- Av rättviseskäl bör de konstnärliga högskolorna likställas helt med andra ämnen inom universitet och högskolor när det gäller forskningsresurser och examina, men det måste ske på deras egna villkor eftersom det är fråga om ett helt nytt forskningsfält.
- Vetenskap och konst är två skilda världar. Det akademiska samhället har sina traditioner och regler, och inga nya discipliner kan ges långt gående speciella undantag. Om man vill ta på sig den akademiska kostymen får man också fylla ut den.

Läsaren kan antagligen redan gissa sig till vilka som företräder den ena eller andra åsikten. Det bör genast sägas att formuleringarna är hårddragna och att det finns nyanser och mellanlägen av olika slag, både vid de konstnärliga högskolorna och inom humaniora. Naturvetare och teknologer visar (i regel) ett mer nyfiket och öppet förhållande till konstarterna, till experiment och ämnesblandningar än vad humanisterna (i regel) gör och är inte så intresserade av att diskutera reglementen och revir. En tredje ståndpunkt kan också märkas, en som försöker hitta gemensamma plattformar att utgå ifrån och förena det bästa av två världar.

På ett ytligt plan fokuseras diskussionerna kring formalia om doktors-examen, närmare bestämt hur en doktorsavhandling kan eller bör få se ut. På ett djupare plan handlar det om helt andra och mer genomgripande scenförändringar inom Akademia: om hur nya discipliner eller forskningsfält etableras och vem/vilka som bestämmer hur de skall definieras – i grunden vad som är vetenskap respektive icke-vetenskap. Det handlar också om status och konkurrens om statliga medel, attraktiva lärare, doktorander, forskningsprojekt och anslag som kan ge den egna institutionen lyskraft. Diskussionen är minst sagt snårig, med många olika nivåer och argumentationer för och emot.

Syfte

Huvudsyftet med den här studien är att försöka tydliggöra och analysera de argument som förekommer i diskussionerna om konstnärlig forskarutbildning i Sverige och vilka som är huvudaktörer på denna arena. Vissa jämförelser görs med situationen i de nordiska grannländerna och Storbritannien. Rapporten mynnar ut i ett scenario där en sådan forskarutbildning är genomförd.

Jag försöker också problematisera den konstnärliga forskningen som ett möjligt nytt forskningsfält mellan humaniora, naturvetenskap och teknologi och fokusera på ett antal områden i gränstrakterna mellan dem. Kartläggningen av området har varit mycket stimulerande och lärorik. Min egen inställning till detta forskningsfält har förändrats i takt med att nya argument och motiveringar lagts på bordet. Om man inte själv har en huvudaktörs roll med egna intressen av att driva fram denna forskarutbildning är det svårt att hundraprocentigt ställa sig bakom den ena eller andra sidan. Jag hoppas att jag kunnat göra det tydligt för läsaren när en mer objektiv, analytisk redovisning av insamlat material övergår till diskussion och personliga ställningstaganden.

Några av de insprängda citaten kan betraktas som illustrationer till texten, som extrakommentarer med syfte att förtydliga eller renodla vissa meningar i åsiktspaletten, ibland åt det tendentiösa hållet. Man kan också hoppa över dem eller läsa dem separat en suite, efter behag. Sammantaget visar de också vilken brokig flora av argument som förekommer i debatten – som det brukar vara när den engagerar och provocerar.

Ämnet för studien är i första hand forskarutbildning vid de konstnärliga högskolorna inom vad som motsvaras av det engelska begreppet "creative and performing arts and design" (UKCGE 2001), i andra hand forskning på det konstnärliga området generellt. Gränsdragningarna mot annan praktiskt orienterad utbildning och forskning är svår att upprätthålla alldeles strikt, varför jag ibland använder sammanställningen konstnärlig/praktisk. Det betyder också att andra områden av praktisk kunskapsbildning och utbildning, som t.ex. vård, idrott, slöjd, måltidskunskap och begrepp som "tyst kunskap" inte kommer att beröras här, inte heller ämnet arkitektur som har en lång och väldokumenterad tradition av kombinationen teknik, teori och konstnärlig praktik. Jag följer alltså ämnet som det är inringat av forskningspropositionen 2000/2001 och Vetenskapsrådets särskilda uppdrag (se vidare kap. 4).

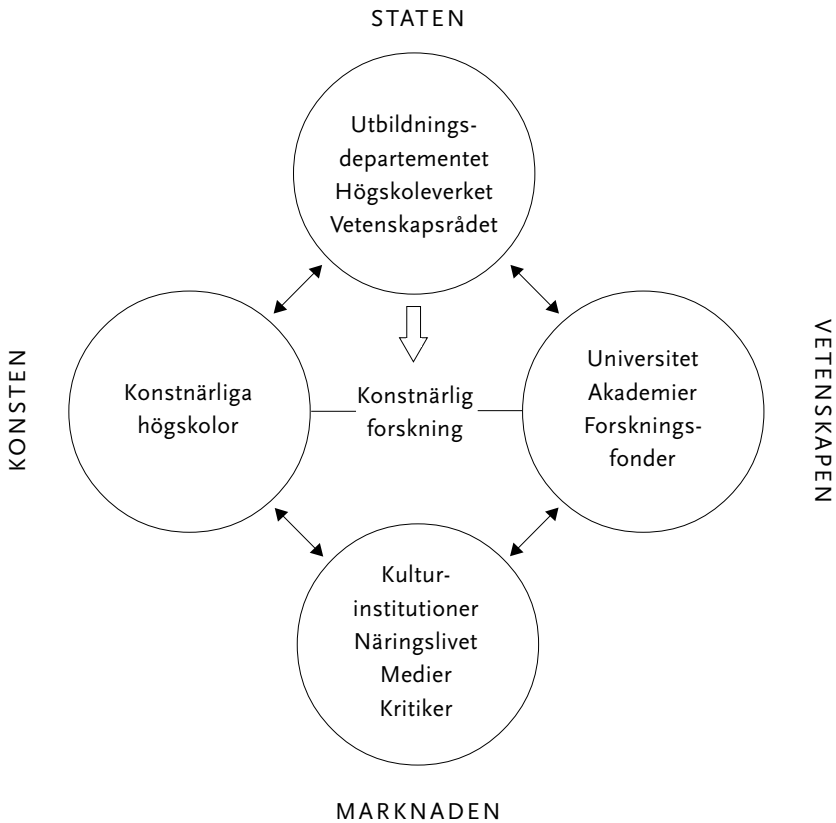
Utgångspunkt och arbetsmodell

Uppgiften har varit att studera och kartlägga området konstnärlig forskarutbildning hösten 2001. Utan grova generaliseringar är det knappast möjligt att betrakta och beskriva de mycket heterogena konstnärliga utbildningarna å ena sidan och det övriga vetenskapssamhället å den andra. Även om det är svårt att försvara generaliserande benämningar som "vetenskapssamhället" och "konstområdet" vill jag ändå koncentrera framställningen till en skärningspunkt, ett spänningsfält om man så vill, mellan två övergripande institutioner eller system: *Konst* och *Vetenskap*. De allra flesta aktörer, inom och utanför Sverige, konstaterar att diskussionen utspelas just här och att den kan koncentreras till olika, motstridiga tolkningar av begreppen vetenskap och forskning och de praktiska tillämpningar och normer som följer av tolkningarna, främst med avseende på de mest synliga manifestationerna: *doktorsexamen* och *examensarbetet*.

Institutionerna *Konst* och *Vetenskap* är förvisso inte ensamma aktörer på utbildningsområdet. Ytterligare två andra spelar vissa roller, i växlande grad och i olika funktioner. *Staten* utfärdar allmänna direktiv för de institutioner som bedriver högskoleundervisning med allmänna medel och ingriper mer aktivt via utbildningsdepartementet, högskoleverket och Vetenskapsrådet. Till *Marknaden* räknas här inte bara den kommersiella marknaden utan alla arbetsgivare som anställer konstnärer utbildade inom det statliga högskolesystemet, vidare gallerier, biennaler, medie företag, skolor, kulturinstitutioner etc. inom både den offentliga och privata sektorn. Den växande underhållningsindustrin som arbetsgivare och trend-sättare är ett exempel. Hit räknas också massmedierna och kritikerna, främst i dags- och fackpress.

Med "konstnär" avser jag i det följande alla studerande som utbildats vid de konstnärliga högskolorna, oavsett linje eller yrkestitel.

Följande schematiska modell kan förtydliga (fig. 1). Institutionerna *Konst* och *Vetenskap* närmar sig varandra i frågan om en konstnärlig forskarutbildning och hur den praktiskt och innehållsligt borde genomföras: utifrån en traditionell vetenskapssyn eller på det konstnärliga områdets egna villkor. Frågan är alltså *var* denna mötesplats kan vara belägen, om den ligger någonstans på en glidande skala *mellan* institutionerna eller *inom* någon av dem. *Staten* och *Marknaden* bevakar sina intressen kring både utbildning och forskning och påverkar på olika sätt, utifrån sina roller som anslagsgivare/huvudman respektive beställare/avnämare.

Figur 1. En modell över undersökningsområdet konstnärlig forskning i ett dialektiskt samspel mellan de fyra huvudintressenterna Staten, Vetenskapen, Konsten och Marknaden.

Modellen är som alla modeller en förenkling av verkligheten. De fyra huvudaktörerna tillhör olika kategorier och är sinsemellan inte helt jämförbara. I realiteten är ju Statens inflytande mycket stort även på Konsten i det här fallet, eftersom de konstnärliga högskolorna helt och hållet finansieras av skattemedel, liksom all högre utbildning (och stora delar av forskningen) inom området Vetenskap. Om aktörerna betraktas som institutioner är de inte heller av samma art, sett utifrån sina respektive ideologiska utgångspunkter och innehåll, något som ändå kan sägas vara mer homogent inom institutionerna Konst och Vetenskap än inom Marknaden.¹

Om man betraktar det aktuella området, konstnärlig forskarutbildning, inte som ett isolerat fenomen utan som ett exempel på ny kunskapsproduktion i ett dialektiskt samspel mellan fyra huvudaktörer, måste modellen problematiseras ytterligare. Verkligheten är mycket mer dynamisk. Både positioner och relationer är på väg att förändras drastiskt i och med att begreppet "Marknad" kommit att betyda så mycket mer i den globala ekonomin, speciellt med tanke på "virtuella" produkter (t.ex. inom upplevelseindustrin och handeln med konstnärliga rättigheter). Marknaden finns nu "everywhere and nowhere" (Nowotny, Scott & Gibbons 2001, s. 25). Men också gränserna för de tre andra institutionerna är på väg att upplösas eftersom de delvis integreras i varandra: Konsten smälter samman med masskulturen och reklamen, Staten och Marknaden och Vetenskapen invaderar alla områden men är samtidigt på väg att förlora sina självständiga utrymmen: "(...) since the potential guardians, the state, market and culture, are no longer recognizable there in their old identities, functions and roles" (a.a., s. 29). (Diskussionen om konstnärlig forskning som ett utslag av denna "scientifieringsprocess" utvecklas i kap. 5, avsnitt Hypoteser.)

I modellen grupperas alla konstnärliga högskolor tillsammans som om de vore en enda institution, men i realiteten täcker de ju alla konstområden och typer av förhållningssätt till konstarna, från det emancipatoriska skapandet till historiserande reproduktion, från brott med traditionen till återskapande av tradition – även inom en och samma skola. Den är tänkbar enbart för en specialfråga som den konstnärliga forskarutbildningen, där de konstnärliga högskolorna företräder en vetenskaps- och forsknings-syn som utgår från Konstens villkor, delvis i konflikt med Vetenskapens. Ändå kunde diskussionen strängt taget ses som en intern historia *inom* Akademia eftersom 2/3 av de svenska konstnärliga högskolorna tillhör ett universitet och samtliga lyder under högskolelagen. (Några av de karaktäristiska skiljelinjerna mellan Konst och Vetenskap berörs fortlöpande i texten framöver, särskilt i kap. 2.)

Aktörerna i modellen kan också förses med olika "laddningar" som motsvarar ett slags genomsnittlig inställning till området konstnärlig forskning. Konsten och Staten är överlag positiva, den förra i egenskap av huvudintressent och lobbygrupp, den senare via formuleringar i forskningspropositionen och anslagsgivning, även om det finns tveksamma röster inom båda aktörsgrupperna. Från Marknaden generellt föreligger inga uttalade synpunkter. Intresset förefallet lamt, frånsett några kritiska röster

från ett antal av dagspressens konstkritiker (se citat kap. 2, ingressen). Inom Vetenskapen finns såväl stark kritik som stark uppmuntran och ointresse.

Om man löper linan ut på den här generaliserande vägen, vore det enkelt att dra följande slutsats: om både en påtryckargrupp och en finansiär (Konsten och Staten) är övervägande positiva till inrättandet av konstnärlig forskarutbildning, vore det rimligt och förenligt med god demokratisk ordning att beslut fattades om det, även om Vetenskapen och Marknaden skulle reagera med negativa remissvar. De närmast berörda är ju positiva. Visserligen finns negativa röster, men ingen enhetlig opposition. Att avnämarna (Marknaden) är indifferent – oförberedda eller ointresserade – borde däremot vara en viktigare varningssignal. Finns det någon avsättning för konstnärliga forskare utanför Akademia?

Den följdfråga som blir ledmotivet i denna framställning är alltså *om det är möjligt för dessa två institutioner – Konst och Vetenskap – att närma sig varandra när det gäller forskning och forskarutbildning, med eller utan formellt "äktenskap" och utan större konflikter, eller om de hellre bör förhålla sig avvaktande och åtskilda från varandra.*

Metodik och källor

Denna studie inleddes i början av år 2001, innan Vetenskapsrådet som följd av regeringens forskningsproposition 2000/2001 utlyste och fördelade särskilda anslag (de s.k. "kollegiepengarna") för att stimulera området konstnärlig forskning.

Det innebar att studieobjektet drastiskt förändrades under året och en rad nya texter och initiativ presenterades, inte minst i samband med de två konferenser under temat "Konstnärlig kunskapsbildning" som ordnades hösten 2001 i Göteborg och Malmö med anslag från utbildningsdepartementet. Huvudaktörerna spelade nu mer aktiva och nya roller, mer optimistiska strategier utformades och positioner flyttades fram. Ett exempel är utlysningen och tillsättningen av nya doktorandtjänster 2001 vid de konstnärliga högskolorna i Göteborg och Malmö med universitetens egna medel.

Samtidigt som förutsättningarna för denna undersökning förändrades påverkades också min roll som forskare. Från början var den tänkt att vara den helt neutrale observatörens. Efterhand som information ackumuleras

des och kontakter knöts och fältet självt aktiverades blev det allt svårare att hålla fast vid någon sorts absolut objektivitet, inte minst därför att argument och motiveringar hela tiden förfinades och utvecklades inom området självt och som resultat av Vetenskapsrådets uppdrag. Fakta, argument och annan information insamlades under arbetets gång i allt större utsträckning genom informella samtal, halvstrukturerade djupintervjuer och genom diskussioner. På samma gång riskerade min egen roll att kantra över från observatören till någon sorts informatör eller bollplank. Jag har hela tiden varit medveten om denna risk eller frestelse och försökt parera den. Uppgiften har gränsat till aktionsforskarens, som inte bara riskerar att påverka forskningsfältet genom sin närvaro utan också att själv påverkas. Denna studie faller närmast inom facket "problemorienterad tillämpad forskning" (Liedman & Olausson 1988, s. 227f.) och är på samma gång en kartläggning av mera objektiv karaktär och en analys i diskussionsform som utmynnar i ett antal konkreta förslag.

Dilemmat är alltså tvåfaldigt, från forskarens synpunkt. Dels förändras forskningsfältet kontinuerligt – det ligger aldrig helt stilla. Forskningsstrategierna har anpassats till omvärlden. Dels är det troligt att tvistefrågor som just i dag ägnas stort utrymme och mycken energi, "knäckfrågorna", plötsligt kan visa sig vara överspelade och helt läggas åt sidan efter kort tid, dvs. att vi i ett slags närsynthet och brist på perspektiv nu fastnar i detaljer. Diskussionerna kan ha varit uttömmande nog och ha nått ett jämviktsläge, eller problemet visar sig vara perifert jämfört med nya som dyker upp. En gissning är att t.ex. sökandet efter en för alla parter hållbar och godtagbar definition av begreppet "konstnärlig forskning" kommer att bordläggas eller få pragmatiska lösningar som är mer inriktade på praktiska resultat än på normer och detaljbestämmelser. En annan gissning är att fixeringen vid examensarbetenas yttre former också kommer att klinga av när ett antal avhandlingar finns att diskutera. Området behöver kort sagt konkret underlag för att kunna utvecklas och konsolideras.

Källmaterialet utgörs av *skriftliga dokument* som redovisas i litteraturförteckningen (rapporter, skrivelser, utredningar, kursprogram, studieplaner o.a. prospekt från konsthögskolorna, avhandlingar inom området, konferensmaterial etc.), vidare ett 50-tal *intervjuer* med företrädare för olika åsiktsriktningar och konstnärliga högskolor, samt i övrigt mer osystematiskt insamlade uppgifter via tidningsartiklar, institutionernas hemsidor på Internet osv. Intervjuerna och studiebesöken har varit ovärderliga som

informationskällor eftersom det råder en besvärande brist på tryckt material, särskilt på svenska. Jag har dessutom diskuterat delar av rapporten i informella samtal med ett antal kolleger och referenspersoner.

Ytterligare några ord om intervjuerna. Efter visst övervägande beslöt jag att utforma samtalen som halvstrukturerade djupintervjuer och att inte spela in dem på band. (Däremot har jag fört utförliga anteckningar, som renskrivits och arkiverats.) Fördelarna är uppenbara: de intervjuade har mer öppenhet redovisat sina uppfattningar och dessutom ofta givit värdefull information utöver frågebatteriet om referenser, personer, litteratur, omdömen om avhandlingar etc. som varit av mer informell karaktär. I flera fall har jag dessutom kunnat testa och diskutera olika lösningar eller argument. Nackdelen är att intervjuerna härigenom inte går att kvantifiera och att yttranden och argument som framförts i dem inte kan anföras som "belägg". Intervjuade personer kommer därför kanske att känna igen sina åsikter eller yttranden här och var i texten utan att källan anges. Syftet har alltså inte varit att häfta olika åsikter vid namngivna individer utan att visa på trender och grupperingar, därav den anonyma behandlingen av uppgifterna.

En annan omständighet som både berikade och i någon mån försvårade arbetet var den översyn av "practice-based doctorates" som UK Council for Graduate Education (UKCGE) påbörjade 2000 (UKCGE grundades 1994 som en fristående sammanslutning av f.n. 126 universitet i Storbritannien och är således inte någon statlig myndighet; se www.ukcge.ac.uk). Dess slutrapport aviserades till sommaren 2001 men publicerades först i slutet av november, då slutsatser och rekommendationer offentliggjordes. Under en studieresa i Storbritannien i oktober hade jag förmånen att kunna intervjua fyra av arbetsgruppens medlemmar och få en mera informell resumé av gruppens bedömningar. Jag besökte därutöver ytterligare ett antal institutioner som rekommenderats av UKCGE och har vid två studiebesök i Helsingfors intervjuat företrädare för och doktorander vid de fyra konstnärliga universiteten där.

De slutsatser som presenteras i UKCGE:s rapport *Research Training in the Creative & Performing Arts & Design* blev alltså offentliga först sedan föreliggande text i huvudsak var färdig i koncept. På många punkter styrker denna rapport de iakttagelser och slutsatser som jag själv gjort beträffande svenska förhållanden och har tillfogats här som stöd eller referens.

Disposition

Studien är i fortsättningen disponerad på följande sätt:

Kap. 2 har karaktären av introduktion med utgångspunkt i de skilda paradigmen som råder inom Konst respektive Vetenskap och i teoretiska-metodiska spörsmål inför ett närmande mellan de båda områdena.

Kap. 3 beskriver i korthet situationen i de nordiska grannländerna och Storbritannien med särskild tyngdpunkt vid olika typer av doktorsavhandlingar och doktorsexamina. Kapitlet avslutas med två exkurser, som beskriver ett finländskt och ett norskt avhandlingsprojekt.

Kap. 4 behandlar den svenska situationen med bakgrund i begreppet Konstnärligt utvecklingsarbete; vidare i högskolereformen, forskningspropositionen och Vetenskapsrådets anslag. Argument för och emot en forskarutbildning diskuteras. Som exkurs följer en analys av en konkret studieplan.

Kap. 5 mynnar ut i ett förslag om två alternativa doktorsexamina, skisserar ett scenario där de är genomförda och avslutas med ett antal problemområden som pekar på behovet av övergripande forskningsprogram.

Bilagorna innehåller förutom ett urval studieplaner bl.a. förteckningar över framlagda doktorsavhandlingar och works in progress vid ett antal nordiska högskolor. De illustrerar tydligt val av ämnen och inriktning för de närmaste åren. Ett exempel på doktorsavhandlingar i konst och design vid engelska universitet lämnas också (Birmingham Institute of Art and Design, BIAD).

Sammanfattning

Efter vad jag läst, sett och hört, diskuterat och förstått kan jag inte se några *inomvetenskapliga* skäl till att inrätta en konstnärlig forskarexamen uteslutande på de konstnärliga högskolornas egna villkor, som en helt ny disciplin utifrån ett nytt oprövat paradigm. De många motstridiga argument och synpunkter som presenteras av förespråkare respektive kritiker har enligt min mening sin rot i att kraven på en konstnärlig forskarutbildning i första hand är en *utbildningspolitisk* och *näringspolitisk* fråga. Sannolikt kom-

mer en sådan utbildning och examen att införas, av ovannämnda skäl, oavsett invändningar.

Jag anser att en konstnärlig *doktorsexamen* bör införas vid högskolorna, men att den både till inriktning och benämning bör skiljas från en *forskar-examen*. Såväl en konstnärlig doktorsexamen som en forskarexamen måste utformas med urskillning och omsorg, det senare alternativet utifrån vedertagna definitioner av forskning och vetenskap. Jag föreslår också att en sådan utveckling bör främjas genom betydande ekonomiska resurser i initialskedet.

Det vore enligt min mening naivt av de svenska högskolorna att utan egen nämnvärd praktisk och teoretisk erfarenhet av doktorandutbildning genast ta steget ut på den okända mark där konstnärlig verksamhet eller konstnärligt utvecklingsarbete a priori jämföras med forskning. Först när området etablerats med tillfredsställande infrastrukturer, en kritisk massa av doktorander, lärare och handledare och en tillräcklig "corpus" av teorbildning och godkända avhandlingar är det möjligt att avgöra om området skulle vinna på ett sådant steg. Intrycket av de förberedande konferenser som hållits under 2001 och fördelningen av Vetenskapsrådets "kollegiepengar" ger dock vid handen att en sådan uppbyggnad kommer att ta lång tid och att den inte kan forceras nämnvärt med hjälp av extern kompetens.

En modell som här föreslås skulle i stort sett följa parallellt med de diskussioner och den utveckling som f.n. pågår i Storbritannien och England, de närmast liggande förebilderna på området. Det finns inget som tyder på att Sverige äger en beredskap eller erfarenhet som garanterar att andra lösningar skulle lyckas eller bli bättre.